

KARDOS GÁBOR

1. Michel Virally francia nemzetközi jogász a Há-gai Nemzetközi Jogi Akadémián az 1980-as években tartott egyik előadásában az államok hipok-rízise bizonyítékainak nevezte az emberi jogokkal foglalkozó nemzetközi szerződéseket. Ez a bíráló, amely a hatalmi realista érdekérvényesítés ethoszá-nak sajátos alkalmazási területeként láttatja az embe-ri jogok nemzetközi védelmét, a legkevésbé vonat-kozhat az Emberi jogok európai egyezményén ala-puló együttműködésre.

Általánosnak mondható az a vélemény, amely sze-rint az Emberi jogok európai egyezményének jelen-tőségét annak intézményi háttere adja, amely lehető-vé teszi a benne foglalt jogok – egyéni panaszok alap-ján – kvázi belső jogi (bírói) eljárás útján történő nem-zetközi garatálását. Az Emberi jogok európai egyez-ménye széles és általános fogalmai, például a „magán-és családi élet”, az alkotmányok emberi jogi fejezete-ihez hasonlóan eltérő értelmezéseket engednek meg. A ma már egységes és állandóan működő Emberi Jo-gok Európai Bírósága a változó társadalmi körülmé-nyeknek megfelelően folyamatosan újraértékeli az egyes jogok tartalmát. Erre az újraértékelésre kerül sor a belső bíróságihoz hasonló körülmények között. Igaz, ez az újraértékelés tartalmilag általában a fej-lettebb belső jogrendszerek megoldásainak európai standarddá emelését jelenti. Így az Emberi jogok eu-rópai egyezményén alapuló jogvédelmi rendszer nem csupán belső jogi értelemben jogi (azaz nem hatalmi-politikai), de egyúttal dinamikus jellegű is, amit az új-raértékelési folyamat mellett újabb és újabb jegyző-könyvekkel való kiegészítés is garantál.

A gyakorlati alapjogvédelem szempontjából az íté-letekbe foglalt konkrét döntésen túli általános hatás tekinthető meghatározónak, amelynek alapja az, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága határozatai nem csupán az adott ügyben bepanaszolt államra kötele-zőek, de ilyen jelleggel jogszabályi változásokat indu-kálnak a többi részes államban is. Nehéz számba ven-ni az egyezmény kiváltotta hatásokat, így csupán né-hány nagyobb jelentőségű változásra utalok. A család-hoz való jog területén ilyen a házasságon kívül szü-letett gyermek és a transzszexuálisok jogi helyzeté-nek átértékelése, az árvaházban nevelt gyermekek egymás tekintetében fennálló családhoz való jogának elismerése. A véleménynyilvánítás szabadsága kap-csán a politikusoknak szóló különleges büntetőjogi védelem megszűnése. A bírósághoz fordulás jogának általánossá tétele és területi kiterjedése a tranzitban lévőkre is. A szabálysértések bírói felülvizsgálatának általánossá válása. A büntetőeljárás garanciák érvé-

nyesítése a különböző fegyelmező eljárások terüle-tén. Az ésszerűtlenül elhúzódó bírói eljárások meg-szüntetése érdekében bevezetett bírósági reformok. A rendőrségi kihallgatási módszerek változása az em-berekre nézve megalázó bánásmód értelmezése ered-ményeként.

A lényeg tehát a nemzetközi eljárás *tényleges* jogvé-delmi garanciaként való működése.

2. A hatékonyság kérdése az adott összefüggésben lényegében kétféle értelemben vizsgálható. Az egyik lehetséges értelmezés az egyén jogvédelmi realitá-sát, míg a másik az emberi jogok általános tisztelet-ben tartását, az adott államban, illetve az egész régió területén történő érvényesítéséhez való hozzájárulást vizsgálja.

Az 1990-es évekre az egyén jogvédelmének tény-leges realitása a négy évig is elhúzódó bizottsági és a gyakran még további másfél-kétéves bírósági eljárás-sal veszélybe került. A rendszer már nem volt képes arra, hogy ésszerű időben foglalkozzék az egyes ügyekkel, miközben a belső bírósági eljárások kapcsán az államoktól számon kérte ugyanezt. Emellett az is világossá vált, hogy az ügyeknek azt a részét, amely az esetjog alapján viszonylag egyszerűen eldönthető, cél-szerű elkülöníteni az alapvető értelmezési és alkalmazási problémákat felvető panaszoktól. Ez a két meg-fontolás vezetett el a folyamatosan működő egységes bíróság megszületéséhez, amelyen belül az ügyek vagy a hétszemélyes kamarákhoz, vagy a nagy kama-rához kerülnek. Az eltelt közel két esztendőnek az ér-tékelése az átmenet, tehát a bizottság által még meg-vizsgált ügyek eldöntése miatt nem lehetséges. Min-denesetre úgy tűnik, figyelve az ítéletekről készült összefoglalókat, hogy rövidült az eljárási idő.

Ami az emberi jogok általános érvényesüléséhez való hozzájárulást illeti, a tömeges és rendszeres jog-sértések visszaszorítására az egyéni panaszos eljárás aligha tekinthető elégséges garanciának. Ugyanakkor, amint az Törökország esetében megfigyelhető, ha az egyéni panaszokat már nem követi megtorlás, és az EU-tagság reménye miatt az ítéletek végrehajtása is realitássá válik, a nagyszámú kérelem mégiscsak je-lentős külső tényező lehet az általános helyzet javítá-sában. A más részes állam vagy államok által indított panaszos eljárás csupán rendkívül súlyos és tömeges jogsértések esetén jelenthet külső hozzájárulást a nor-mális állapothoz való visszatéréshez. Így világos, hogy a jogvédelmi rendszer „jó időre” szól, a részes álla-mok jól működő belső mechanizmusának a kiegészít-ésére szolgál.

3. Az Emberi jogok európai egyezményére épülő rendszer gyors kibővülése keleti irányban főként

három veszélyt rejtett magában. Az első lényege az, hogy a bővítés eredményeként a tagállamok homogenitása megbomlik, és az eltérő gazdasági, társadalmi és politikai feltételek között élő új jogalanyok panaszai olyan különbségeket eredményeznek az ítélkezési gyakorlatban, amelyeket aligha lehet a részes felek „értékelési zónája” alapján áthidalni. A második szerint a kettős mérce tendenciáját felerősíti az új emberek, bírák, tisztviselők érkezése Közép- és Kelet-Európából, és így az 1989 előtti részes államok elidegenednek saját jogvédelmi rendszerüktől.

A harmadik veszélyt pedig az jelentette, hogy a kifinomult emberi jogi problémákat a közép- és kelet-európai panaszok nyomán felváltják az alapvetően politikai jellegű dilemmák, a kisebbségek védelme, a kárpótlás és reprivatizáció, az előző rendszer idején elkövetett bűnökért való felelősségre vonásból eredő ellentmondások.

Ami a kettős mérceét illeti, véleményem szerint – néhány kivételes esettől eltekintve, ilyen például a magyar rendőrszakszervezetek ügye – eddig sikertült elkerülni alkalmazását. Ennek alapvetően három oka van. Egyrészt az, hogy a strasbourgi panaszos eljárás beépülése az új részes államok jogi kultúrájába időigényes folyamat, aminek következtében az eljárási feltételek nem teljesítése miatti sok elutasítás nyomán viszonylag kevés ügy exponálja a dilemmát. Másrészt az eltökéltség a fennmaradó ügyek többségében, amit segít a harmadik ok, nevezetesen, hogy olyan kényes területeket illetően, mint a bírósági eljárás ésszerűtlen ideig történő elhúzódása, meglehetősen óvatosan jártak el a közép-, illetve kelet-európai ügyekben.

Úgy tűnik, a bekerült új bírók jól szocializálódtak a rendszerhez, így az a veszély, hogy eltérő szemléletük aláássa a jogvédelem színvonalát, nem bizonyult valósnak. Ugyancsak nem vált valóra az a félelem sem, hogy a speciális közép- és kelet-európai problémák háttérbe szorítják a kifinomultabb jogvédelmi kérdéseket. Ennek oka nem csupán az új részes államok jogi kultúrájáról elmondottak, de az is, hogy ezek az országok szándékosan kizárták a strasbourgi joghatóságot egyes kényes kérdésekből, például a kárpótlás esetében. A kisebbségi jogok kérdése pedig – ugyancsak a várakozásokkal ellentétben – nem került be a rendszerbe, az Európa Tanács keretében két külön szerződés, a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája, illetve a Kisebbségi keret-egyezmény foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, egyéni panaszjog biztosítása nélkül. A politikai ügyek azért nem kerülnek el Strasbourgot, nyilvánvalóan ilyen a jugoszláv polgárok által a tagállamok ellen benyújtott panasz a NATO légitombázása miatt.

4. Azzal, hogy a 12. kiegészítő jegyzőkönyv alapján nem csupán az egyezménybe foglalt jogok hátrányos megkülönböztetés melletti gyakorlatára, hanem a részes államok minden belső törvénye tekintetében fennálló diszkriminációra is megnyílik az Emberi Jogok Európai Bírósága joghatósága, jelentős változás áll be a rendszerben. Formailag ez azt jelenti, hogy létrejön az egyetemes és a regionális szabályozás összhangja, azaz a Polgári és politikai jogok nemzetközi egységokmányának megfelelő megoldás kerül be az európai rendszerbe. Tartalmilag pedig ténylegessé válik az európai védelem, hiszen a jelenlegi megoldás, amely szerint az egyezmény 14. cikke csupán egy másik cikkel együtt hivatkozható, ahhoz a gyakorlathoz vezetett, hogy ha egyéb jogsértés megállapítható, az Emberi Jogok Európai Bírósága elkerüli a diszkrimináció fennálltának vizsgálatát.

5. A 12. jegyzőkönyv elfogadása lényegében egy időben jön létre az Amszterdami szerződésben kapott felhatalmazás alapján kidolgozott faji, illetve egyéb (életkor, szexuális orientáció stb.) diszkrimináció elleni európai uniós irányelvekkel. Ez mutatja, hogy a probléma egyértelműen az európai politikai napirend kérdésévé vált, nyilvánvalóan a társadalmi integráció erősítésének szándékával. A 12. jegyzőkönyv hatálybalépését követően érdekes folyamat indulhat be az Európa tanácsi és az európai uniós emberi jogvédelem összekapcsolódásában. Az Emberi Jogok Európai Bírósága érdemi jogvédelmi technikákat (közvetett diszkrimináció, viktimizáció stb.) vehet át az EU Bíróság joggyakorlatából, amely a férfi és női munkavállalói egyenjogúság biztosítása során ebben a kérdés-körben évtizedes tapasztalatokkal rendelkezik.

SONNEVEND PÁL

A jelen írás sajátosan magyar szemszögből vizsgálja a strasbourgi emberi jogi mechanizmus által nyújtott lehetőségeket: annak a kérdésnek próbál utánajárni, vajon tud-e az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény, illetve az Emberi Jogok Európai Bírósága hatékony védelmet nyújtani olyan jogsérelmek ellen, melyek a magyar alkotmányban biztosított alapvető jogokba is ütköznek, de amelyek ellen a magyar alapjogvédelmi mechanizmus nem ad kellő garanciát. A vizsgálandó kérdés tehát nem annyira a strasbourgi jogvédelem hatékonysága önmagában, hanem az, tudja-e ez a jogvédelem a magyar alkotmányos alapjogok védelmében mutatkozó hiányosságokat orvosolni.

A kiinduló probléma az alkotmány 70/K. §-ának gyakorlati hatályosulása, és az ennek folytán előálló hiány az alapjogvédelem rendszerében. A 70/K. § szerint az alapjogok megsértése miatt keletkezett igények, továbbá a köteleességek teljesítésével kapcsolatban hozott állami döntések elleni kifogások bíróság előtt érvényesíthetők. Az alkotmánybírósági gyakorlat egyértelmű ennek a szakasznak az értelmezésénél: közvetlenül a 70/K. § alapján rendes bíróságok előtt helye van alapjogokat és kötelezettségeket érintő döntések bírói felülvizsgálatának.¹ Ez mindenképp azt jelenti, hogy ha a konkrét ügyre valamilyen okból bíróságnak hatásköre van, akkor az eljárásban éppúgy lehet hivatkozni valamely alkotmányos jog sérelmére, mint az egyéb releváns jogszabályokra. Jelenti azonban bizonyos esetekben azt is, hogy az ügyfajta bírósági hatáskört megállapító eljárási szabály hiányában is lehetséges alapjogi sérelmek miatt közvetlenül a 70/K. § alapján bírósághoz fordulni.²

Amennyire egyértelműnek tűnik a 70/K. § szövege és annak alkotmánybírósági értelmezése, egyelőre annyira visszafogottnak mutatkozik a rendes bíróságok gyakorlata az alapjogi bíráskodás területén. Ma még csak elvétve találhatók olyan esetek, ahol rendes bíróságok az alkotmányban biztosított alapvető jogok alapján bírálnak el egyedi közhatalmi aktusokat.³ Az ilyen módon az egyedi aktusokkal okozott jogsérelmek elleni védelemben mutatkozó hiányt az alkotmányjogi panasz lehetősége sem pótolja, hiszen ezt a jogorvoslatot csak alkotmányellenes jogszabály alkalmazása miatt lehet igénybe venni.⁴

A kérdés tehát az, tud-e az alapvető jogaiban sérelmet szenvedett magánszemély jogorvoslatához jutni akkor, ha a jogsérelem önmagában alkotmányos jogszabály alkotmányellenes alkalmazása folytán állt elő. Az egyezmény első látásra ígéretesnek tűnik ebből a szempontból, hiszen számos, a magyar alkotmány által garantált alapvető jogot az egyezmény is emberi jogként garantál.⁵ Tehát sok esetben, ha egy magyar alkotmányos alapjog sérül – legyen szó az egyesülési szabadságról, a vallásszabadságról vagy éppen a tulajdonhoz való jogról –, akkor nagy valószínűséggel az egyezményben garantált jogok is sérülnek.⁶ Márpedig a 11. kiegészítő jegyzőkönyv hatályba lépte óta minden, az egyezmény hatálya alá tartozó személy közvetlenül az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordulhat, akármilyen módon sértette is meg a közhatalom az egyezményben biztosított jogait. Az egyedi közhatalmi aktusokkal szembeni jogvédelem tehát biztosítva látszik.

A probléma ugyanakkor nem a panaszjog terjedelménél, hanem jogkövetkezményeinél jelentkezik. A strasbourgi bíróság ítélete ugyan az egyezmény 44 és 46. cikke alapján végleges és kötelező.⁷ Azonban az

ítélet az 40. cikk szerint annak megállapítására korlátozódik, hogy sor került-e az egyezmény vagy valamelyik kiegészítő jegyzőkönyv megsértésére. A bíróság ítélete tehát lényegében megállapító jellegű,⁸ és ezen az sem változtat, hogy lehetőség van jóvátétel megítélésére, ha az érintett szerződő fél belső joga csak részleges reparációt tesz lehetővé. Az ítélet ennek megfelelően nem kasszatórius, nem semmisít meg törvényeket, bírói ítéleteket vagy bármilyen tagállami hatóság által hozott intézkedést.⁹ Kötelező ereje csak az eljárásban részt vevő államokra vonatkozik.

A kasszáció hiánya ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az államoknak ne lenne kötelezettsége megfelelni az ítéletnek. Ez a kötelezettség azonban a nemzetközi jogi szinten fennálló kötelezettség, automatikus belső jogi hatásai nincsenek. Ráadásul miután itt megállapító jellegű ítéletről van szó, az államok mérlegelési jogkörébe tartozik az ítéletből fakadó következmények megállapítása.

Akkor is így van ez, ha bizonyos esetekben ez a mérlegelési jog szűkül, vagy – a jóvátétel fizetésének kötelezettsége esetén – a nullával egyenértékű. Ilyen értelemben amennyiben az egyezmény sérelme valamely jogszabályi rendelkezés léte folytán állt elő, akkor csak a jogszabály-módosítás jelenti az egyezményből folyó kötelezettségek teljesítését.¹⁰ Ha pedig államigazgatási aktus okozta az egyezmény sérelmét, akkor azt módosítani vagy megsemmisíteni kell. Ugyanez lenne igaz az egyezménybe ütköző bírósági ítéleteknél is, ahol azonban a jogerő intézménye akadály a jogsérelem orvoslásának. Erre adódhatnak részleges megoldások – mint a büntetés végrehajtásának felfüggesztése vagy kegyelemben részesítés –, de a teljes megoldást csak az ügy újratárgyalása jelentheti. Ennek ellenére az egyezményben részes számos ország – köztük Németország – belső joga nem ismeri el perújítási okként az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletét.¹¹

Végeredményben tehát sok esetben konkretizálható a részes államoknak a bíróság ítéletéből folyó kötelezettsége a nemzetközi jogi szinten. Ez a kötelezettség azonban nemzetközi jogi jellegű, nem teljesítése a nemzetközi jog szerint felelősséget eredményez, és nincsen közvetlen belső jogi következménye.

A fentiekből az következik, hogy a bevezetőben feltett kérdésre adandó válasz attól függ, milyen jogkövetkezményeket fűz a magyar jogrend az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletéhez. Ezen belül is különösen érdekes az egyezményt sértő bírósági ítéletek és bírósági felülvizsgálattal nem megtámadható, jogerőre emelkedett államigazgatási aktusok kezelése, hiszen a törvényalkotó számára nem szükséges külön felhatalmazás az egyezménnyel ellentétes jog-

szabályok módosítására. Az államigazgatási eljárásban pedig kiterjeszteni a módosítás, visszavonás, megváltoztatás vagy megsemmisítés lehetőségét.¹²

Ami mármost a bírósági ítéletekkel megvalósult jogsérelem orvoslásának lehetőségét illeti, a büntető-eljárás szabályai nyújtanak bizonyos lehetőséget, a polgári perrendtartás szabályai – ideértve a közigazgatási perek szabályait is – azonban nem.

A Be. 276. § (5) bekezdés a) pontja¹³ lehetővé teszi a perújítást akkor, ha a magyar joghatóság alá tartozó személy panasza alapján indult eljárásban nemzetközi emberi jogi szervek döntést hoztak, és ez a döntés törvénysértés miatt megállapította a nemzetközi jogi kötelezettség megsértését, feltéve, hogy a nemzetközi emberi jogi szerv döntésének a magyar állam nemzetközi szerződésben alávetette magát. Ez a szabály első látásra megszünteti az akadályokat a strasbourgi bíróság ítéletén alapuló perújítás előtt. Mi több, a szabály megfogalmazása szerint pontosan arra az esetre utal, hogy a bírói ítélet nem az alapul fekvő jogszabály egyezménybe ütközése folytán jogsértő, hanem azért, mert az eljáró bíróság az egyezménybe ütköző módon alkalmazta a vonatkozó rendelkezést. Ugyanakkor a megfogalmazás nem hozza könnyű helyzetbe azokat, akik ezen szabály alapján nyújtanak be perújítási kérelmet. Mégpedig azért nem, mert az Emberi Jogok Európai Bírósága általában nem vizsgálja, hogy egy konkrét egyedi aktus, bírói ítélet az alapul fekvő norma hiányosságai, vagy pedig nem megfelelő alkalmazása miatt ütközik az egyezménybe. A leendő kérelmezőknek kell tehát majdan azt bemutatniuk, hogy az ügyben eljáró bíróság törvénysértő módon alkalmazott az egyezménybe egyébként nem ütköző jogszabályt. Ráadásul előfordulhat az is, hogy az ügyben eljáró bíróság az irányadó jogszabály által lehetővé tett értelmezési kereteken belül hoz olyan döntést, mely az egyezményben biztosított jogot sért, de az alkalmazott jogszabályt lehetséges az egyezménnyel konform módon is értelmezni. Erre az esetre a Be. 276. § (5) bekezdés a) pontja szűk értelmezés szerint nem nyújt orvoslást.¹⁴

Még kevésbé biztató a helyzet a polgári és a közigazgatási bíróságok hatáskörébe tartozó ügyekben.¹⁵ A Pp. perújításra vonatkozó szabályai ugyanis sem a polgári perek, sem pedig a közigazgatási perek esetén nem teszik lehetővé egy strasbourgi elmarasztaló ítélet alapján a perújítást. A Pp. 260. § (1) bekezdés a) pontja szerint a jogerős ítélet ellen perújításnak akkor van helye, ha a fél olyan tényre vagy bizonyítékra, illetőleg olyan jogerős bírói vagy más hatósági határozatra hivatkozik, amelyet a bíróság a perben nem bírált el, feltéve, hogy az – elbírálás esetén – reá kedvezőbb határozatot eredményezhetett volna. Ehhez ké-

pest a közigazgatási perekre irányadó rendelkezések sem állapítanak meg speciális szabályt.

Nyilvánvaló, hogy az Emberi Jogok Európai Bíróságának a helyi jogorvoslatok kimerítése után hozott ítélete nem olyan „jogerős bírói vagy más hatósági határozat”, amelyet a perben eljáró bíróság nem bírált el. Ugyanígy nem tekinthető az egyezményben biztosított jogok megsértése a bíróság által a perben el nem bírált ténynek vagy bizonyítéknak akkor, ha a jogsérelem éppen az egyezménybe ütköző jogalkalmazás folytán állt elő. Ezen a téren tehát ugyanúgy szükség van jogalkotásra, mint ahogyan szükséges volt az alkotmányjogi panasz elbírálása során megállapított alkotmányellenesség következményeit szabályozni.¹⁶

Nem teszik végezetül lehetővé az államigazgatási eljárás szabályai sem a jogsérelem kellő orvoslását. A 61. § (1) bekezdése előírja ugyan a jogszabálysértő határozat módosítását vagy visszavonását, a 71. (1) bekezdése pedig felügyeleti intézkedés keretében való megváltoztatását vagy megsemmisítését. Ebben az összefüggésben nem lenne képviselhetetlen az az álláspont, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága által egyezménysértőnek minősített államigazgatási aktus jogszabálysértőnek tekintendő a magyar jog szerint is.¹⁷ Azonban mindkét intézkedésre csak egy éven belül van lehetőség, mely határidő a módosítás vagy visszavonás esetén a határozat közlésétől, a megváltoztatás vagy megsemmisítés esetén pedig jogerőre emelkedésétől kezdődik. Márpedig a jelenlegi ügymenetet tekintve biztos állítható, hogy az Emberi Jogok Európai Bíróságánál benyújtott panasz egy éven belül nem vezet végleges ítélethez.

Ha mindezek alapján meg akarjuk válaszolni a bevezetőben feltett kérdést, akkor nem adódik más következtetés, mint hogy a strasbourgi emberi jogi mechanizmus sem tudja teljes egészében pótolni a magyar alapjogvédelemben az egyedi aktusokkal okozott jogsérelem terén pillanatnyilag fennálló hiányt. A polgári és közigazgatási bíróságok hatáskörébe tartozó, valamint a közigazgatási bíróság előtt meg nem támadható államigazgatási ügyek esetén ugyanis az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a jogsértés tényének megállapításán túl nem eredményezhet mást, mint megfelelő jóvátétel fizetésének a kötelezettségét. Ez nem jelentéktelen jogkövetkezmény, de nem orvosolja minden esetben az elszennvedett jogsérelmet. A büntető ügyekben pedig – a Be. szabályainak szűk értelmezése mellett – korlátozottnak tűnik az egyezményt sértő jogerős ítéletek elleni perújítás lehetősége.

Ennek ellenére úgy tűnik, *de lege ferenda* jó lehetőségeket rejt magában az egyezmény, hiszen a magyar jogalkotónak nem lenne más feladata, mint eleget tenni az egyezményből folyó kötelezettségének és

megteremteni a perújítás lehetőségét a polgári és közigazgatási perek esetén is az Emberi Jogok Európai Bíróságának marasztaló ítélete alapján. Ha ez megtörténik, és a bírói gyakorlat megfelelően értelmezi a Be. irányadó szabályait is, akkor a strasbourgi emberi jogi mechanizmus sok, a magyar jogrendben pillanatnyilag orvoslás nélkül maradó jogsérelmet orvosolhat. Talán éppen ez lesz az a fejlődés, mely az alkotmány 70/K. §-a teljes hatályosulása előtt is megnyitja az utat.

JEGYZETEK

1. 1008/B/1990 AB, ABH 1990, 353: „A 70/K alapján az AB nem foglakozott az indítvánnyal, mert a konkrét döntéssel kapcsolatban a bíróságok bírnak hatáskörrel”; 58/1991 (XI. 8.) AB, ABH 1991, 288, 290f: „A 70/K. § értelmében kizárólag bíróság jogosult elbírálni azt, hogy a tulajdonosnak a tulajdonhoz való alkotmányos alapjogát a kisajátítás megsértette-e [...] a 70/K. § alapján az alapjogok megsértésével kapcsolatos állami döntések elleni kifogások bíróság előtt érvényesíthetők”; 66/1991 (XII. 21.) AB, ABH 1991, 342, 347: „Az alkotmányos alapvető jognak ezért a megsértéséért kártérítési igény keletkezik, amely a bíróság előtt érvényesíthető (70/K. §)”.
 2. Ezt állapította meg a 32/1990. (XII. 22.) AB határozat, amikor kimondta: „Az új jogszabály késedelmes megalkotásáig az Alkotmány rendelkezései szerint kell az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának kérdésében eljárni. Ez azt jelenti, hogy egyelőre nem lesz a bírósági felülvizsgálatnak azon ügyekben sem törvényes korlátja, ahol a korlátozásnak az Alkotmány 70/K. §-a szerint nincs akadálya” (ABH 1990, 145, 147). Ez a lehetőség mindazonáltal nem minden esetben áll fenn: a 70/K. § nem jelenti azt, hogy „minden, állampolgári kötelesség teljesítésével kapcsolatban hozott állami döntés elleni kifogás közvetlenül a 70/K. § alapján bíróság előtt érvényesíthető, függetlenül attól, hogy az adott esetre vannak-e külön eljárási rendelkezések, és annak melyek az alkotmányos korlátai” (46/1994. (X. 21.) AB, ABH, 1994, 260, 268; 953/B/1993. AB, ABH 1996, 432, 433f; 998/B/1994 AB, ABH 1995, 752, 753f).
 3. A kérdést részletesebben tárgyalja: Halmi Gábor: *Az Alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban*. In *Fundamentum* 1998/3.
 4. A kérdéskörrel ld. bővebben Uitz Renáta: *Egyéni jogsérelmek és az Alkotmánybíróság*. In *Fundamentum* 1999/2.
 5. Mi több, az 5. cikknek a szabadságelvonással kapcsolatos garanciái és a 6. cikk fair eljárásra vonatkozó rendelkezései lényegesen cizelláltabbak, mint a magyar alkotmány megfelelő rendelkezései.
 6. Természetesen a jogkorlátozásra vonatkozó mércék különbözősége – például a véleményszabadság esetében –

- különböző eredményre is vezethet a magyar alkotmány illetve az egyezmény alapján.
7. Az 52. cikk rendelkezik az ítélet véglegességéről, az 53. cikk szerint pedig: „The High Contracting Parties undertake to abide by the decision of the Court.”
 8. Johan Callewaert, *The Judgments of the Court: Background and Content*. In Macdonald, Matscher, Petzold: *The European System for the Protection of Human Rights* (1993, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht-Boston-London) 713, 729, további utalásokkal.
 9. Georg Ress, *The Effects of Judgments and Decisions in Domestic Law*. In Macdonald, Matscher, Petzold (8. sz. jegyzet) 801, 802.
 10. A kérdést részletesebben tárgyalja: Jörg Polakiewicz: *Die Innerstaatliche Durchsetzung der Urteile des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte*. In *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 1992, 149, 165 és köv.
 11. Ress (9. sz. jegyzet), 804 és 833.
 12. El kell azonban ismerni, hogy egy más irányú logika mentén az államigazgatási eljárás szabályainak is külön kellene említenie az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletét mint visszavonási okot. Ezen logika mentén erre azért lenne szükség, mert a Bíróság ítélete belső jogi hatással nem bír, és ezért az egyezmény sérelmének nemzetközi szinten való megállapítása még nem eredményezné automatikusan azt, hogy az egyezményt kihirdető törvény sérelmét is állítani kellene.
 13. Hasonlóan az 1998. évi XIX. tv. 415. § a) pontja.
 14. Még kevésbé arra az – a jelen írás szempontjából nem releváns – esetre, ha maga az alkalmazott jogszabály ütközik az egyezménybe. Ez különösen azért okoz nehéz helyzetet, mert az adott jogszabály hatályon kívül helyezése, vagy az esetleges Alkotmánybíróság előtti utólagos normakontroll eljárásban történő megsemmisítése a konkrét ügyre nem adhat orvoslást. Alkotmányjogi panaszra pedig a strasbourgi eljárást követően a határidő letelte miatt minden valószínűség szerint nincs már lehetőség.
 15. Természetesen az egyezményben biztosított jogok sérelme inkább a közigazgatási bíróságok által tárgyalt ügyekben fordulhat elő, azonban a jogsérelem nem kizárt a polgári perek esetén sem. (Elég itt a szülői felügyeleti joggal vagy a helyreigazítási perekre utalni.)
 16. Pp. 262/A. §.
 17. El kell azonban ismerni, hogy egy más irányú logika mentén az államigazgatási eljárás szabályainak is külön kéne említenie az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletét mint visszavonási okot. Ezen logika mentén erre azért lenne szükség, mert a Bíróság ítélete belső jogi hatással nem bír, és ezért az Egyezmény sérelmének nemzetközi szinten való megállapítása még nem eredményezné automatikusan azt, hogy az Egyezményt kihirdető törvény sérelmét is állítani kellene.

GRÁD ANDRÁS

Mint ahogy az egyezményrel kapcsolatos tételes joggal a strasbourgi esetjogot feldolgozó kézikönyvemben objektíven foglalkoztam, engedtessek meg a részemről ezúttal egy szubjektívebb hangvételű véleménynyilvánítás – egykori, 1992 és 1994 közötti strasbourgi munkatársként.

Az Európa Tanács az 1990-es években nem csekély vívódást követően azt a tagfelvételi stratégiát választotta, hogy tagnak a – fogalmazzunk finoman – „nem teljesen érett” államokat is felveszi, és mintegy házon belül, utólag próbálja rászorítani az alapvetőnek tartott értékek és normák követésére. Ez a tendencia ahhoz vezetett, hogy ma már egy-két kivétellel a legtágabb értelemben vett európai államok mind tagjai az Európa Tanácsnak, és persze az egyezménynek – ha megérttek rá a belső viszonyok, ha nem.

Mindennek abból a szempontból van kitüntetett jelentősége, hogy míg az 1990-es évek elején csatlakozó közép-kelet-európai államokban az alapvető emberi jogok biztosítottak voltak, és a nyilvánvaló, súlyos egyezményesértések alapjául szolgáló belső viszonyokat, jogszabályokat az elvégzett jogharmonizáció felszámolta, ez közel sem így történt például némely balkáni állam vagy volt szovjet tagköztársaság esetében. (Egyetlen példa: Bulgáriát köztudottan még mostanában is – évekkel az egyezmény általuk történt ratifikációját követően – azért marasztalja el időnként a bíróság, mert az előzetes fogva tartás kontrolljára az egyezmény 5. cikke szempontjából a bíróságnak semmiképpen sem minősíthető ügyészség is jogosult.)

Manapság kimondva-kimondatlanul az Európa Tanácsot tekintik az Európai Unió „iskolájának”. Az lenne tehát a lényeg, hogy az EU-hoz csatlakozni vágyók hosszabb távon az Európa Tanács keretei között tanulják ki a demokráciát, és ha már kellő előmenetelt tudnak felmutatni, mintegy megérnek az uniós csatlakozásra. Az már egy másik, külön elemzést érdemlő probléma, hogy a jelek szerint az Európa Tanács eredeti szándékától eltérően – az előző hasonlatnál maradva – többféle iskolatípust is működtet. Egyes tagállamok (például Magyarország, Csehország, Lengyelország stb.), ha az egyes „tantárgyakat” illetően különböző osztályzatokkal is, de valóban fokról fokra kijárták a demokrácia, a gazdasági stabilitás stb. gimnáziumi osztályait, és megérőben vannak az uniós „egyetemi felvételre”, mások (például némely szovjet utódállamok) egy olyan „szakmunkásképzőbe” járnak, ahonnan nemigen vezet út az egyetemre.

Eközben azonban formailag az utóbbiakban élők számára is biztosított az emberi jogi intézményrendszer igénybevétele, hiszen az egyezményt ezen álla-

mok is ratifikálták, még ha az abban foglaltak betartásához szükséges legalapvetőbb feltételeket sem mindig biztosították. Mindez óhatatlanul azzal jár, hogy ezen államok polgáraiban fokozatosan tudatosodni fog a lehetőség, miszerint egyes panasztípusok az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt gyakorlatilag biztos sikerre vezetnek, ami mellel nem kis összegű kártérítésekkel is jár a javukra. Minden feltétel biztosított tehát ahhoz, hogy előbb-utóbb kialakuljon a „megélhetési kérelmezők” várhatóan népes tábora. Ez pedig a kérelmek (már ma is a kezelhetetlenség határához közelítő) mennyiségének további intenzív növekedéséhez fog vezetni. Ilyen körülmények között a kívülálló nehezen érti, hogy az eljárás tényleges meggyorsítására vezető megoldás az évek óta tartó folyamatos erőfeszítések ellenére miért várat még mindig magára. Sajnos, akad néhány ok.

Az Emberi jogok európai egyezményének 1950-es megalkotásakor feltehetőleg a legoptimistább alapító atyák sem álmodtak alig 50 év múltán több mint 40 csatlakozó tagállamról. Márpedig amint egy ház is általában legalább 100 évre készül, egy intézményrendszerrel is fontosak lennének a jövőbeni elvárások. Egy épület tervezésekor az építésznek eleve számot kell vetnie annak várható funkcióival, az azt használók számával, igényeivel. Amennyiben a későbbiekben e tényezők számottevően megváltoznak, bizonyos határokon belül az épület belseje átalakítható, esetleg hozzá is lehet toldani, egy idő után azonban nem marad más hátra, mint újat építeni a régi mellett vagy helyett. Közhelyszámba megy, hogy a strasbourgi intézményrendszert az alapítók közel nem ilyen leterheltségre méretezték. Ami az épületet a maga fizikai valóságában illeti, helyette – jóllehet súlyos milliárdokért – technikailag viszonylag könnyen lehetett a régi közelében egy új emberi jogi palotát emelni. Ami ennél jóval nehezebben változtatható – és pénzrel lényegében lehetetlen segíteni rajta –, az az emberek gondolkodásmódja, beállítódása.

Az Európa Tanács meglehetősen jól megfizeti az ott dolgozókat, ami több okból is igen logikus. Egyrészt csak ez lehet garancia arra, hogy mondjuk Svájcból vagy Svédországból is kedvet érezzenek a legrátermettebb jogászok, hogy ott dolgozzanak, másrészt egyebek mellett ez az egyik leglényegesebb garancia arra, hogy az alkalmazottak csakugyan lojálisak legyenek az Európa Tanácshoz, fel se vetődjék bennük a hazájuk kormányzati szerveivel kapcsolatos bármiféle potenciális érdekösszefonódás, pláne korrupció. A rendszer ebben a tekintetben kifogástalanul működik: a fizetések csakugyan pályázatra ösztökélik Európa négy sarkának legkiválóbb jogászeit, és ami nem kis dolog, 50 év alatt a korrupciónak még csak az árnya sem vetődött soha a bíró-

ságra, illetve a korábbi bizottságra, valamint az őket kiszolgáló jogászok csapataira. Ugyanakkor ennek a helyzetnek óhatatlanul akadnak velejáró ártalmai is. A remek fizetések miatt – különösen hosszabb ott töltött idő után – nem könnyű bárkinek is rászánnia magát arra, hogy otthagyjon egy ilyen „aranybányát”. Ráadásul minél több időt tölt valaki az Európa Tanácsnál, általában annál inkább elszakad a hazai jogtól, a napi gyakorlattól, otthoni kapcsolatai egy idő után egyre felszínesebbekké válnak, végül szinte megszűnnek. A hazai jogot már másként ismeri, mint egy otthoni gyakorló jogász, és az emberi jogi munka során is inkább csak egy viszonylag szűk szeletével kerül kapcsolatba. Sok problémának ez a gyökere. Az Európa Tanácsnál alkalmazásban állókra általában is igaz mindez, azonban a mi szempontunkból az Emberi Jogok Európai Bíróságának Hivatalánál dolgozó jogászoknál ugyanúgy meg tapasztalható jelenség, hogy az emberek jelentős része – különösen a vezető beosztásban lévők – évtizedeken keresztül ugyanott tevékenykednek. 1994-ben az Európa Tanács megrendelésére egy külső cég átvilágította az emberi jogi vonal munkavégzésének hatékonyságát. A jelentés is kiemelte, hogy feltűnően sokan dolgoznak évtizedek óta változatlan helyen és változatlan módszerekkel. A jogászok mozgása nagyjából akként vált élesen ketté, hogy vagy alig pár év után megváltak az Európa Tanácstól, vagy ha már legalább 5–10 évet ott dolgoztak, onnét is mentek nyugdíjba.

Ennek megfelelően hiába költözött át az emberi jogi bíróság új épületbe, hiába állt fel nemrégiben az új, egységes bíróság, az immár több mint negyven bírót nagyjából ugyanaz a csapat szolgálja ki, amelyik a korábbi bíróságot és bizottságot. A változatlan csapat egyúttal általában változatlan szellemet is jelent. Általános pszichológiai – és szinte mindennapi – tapasztalat, hogy az egy-egy munkahelyen a kialakult légkör, stílus nehezen változik; ha az eredetileg azt létrehozó személyek apránként kicserélődnek is, ezek öngeneratív módon akár évtizedeken át sikeresen tovább élhetnek, átöröklődhetnek. A régi bírák és a döntés-előkészítő jogászok, akik már a korábbi bíróságnál, illetve a bizottságnál is működtek, értelemszerűen az akkor és ott megszokott stílust hozták magukkal az új bírósághoz. Az új bírák pedig, akik az új, egységes bíróság felállításával nyerték el mandátumukat, nemigen tehettek mást, mint hogy beilleszkedtek ebbe a régi bírákból és sokszor még régebbi hivatali dolgozókból álló csapatba.

A megszokott, „bevált” gyakorlaton még relatíve fiatalon sem könnyű változtatni, hát még több évtizednyi munkavégzés múltán. Márpedig a jelentősen megváltozott körülmények, az új kihívások elkerülhetetlenül ezt tennék szükségessé. A valaha volt évi

néhány száz kérelem helyett ma már évente sok ezer érkezik a bírósághoz, miközben a bíróság hivatalának sem a létszáma, sem az eljárása nem tartott lépést a növekedéssel. Jóllehet történtek erőfeszítések annak érdekében, hogy a hivatal létszáma jobban arányban álljon az egy-egy tagállamból érkező kérelem-áradattal, ez a mai napig inkább csak arra korlátozódott, hogy határozott idejű szerződéses, úgynevezett „temporaire” jogászokat alkalmazzanak, és ilyeneket is csak meglehetősen szűk keretek között. Ilyen körülmények között hiába állt fel a korábbi, időszakonként ülésező bizottság és bíróság helyén az új, állandó bíróság, a szűk keresztmetszet továbbra is a bírák részére az érdemi döntés-előkészítő munkát végző hivatal maradt. Az eleve nagyságrenddel kisebb munkateherre méretezett létszámú hivatal ráadásul olyan módszerekkel dolgozik, amelyek már 10-20 évvel ezelőtt is idejétmúltak számítottak, és amin éppen a fenti megcsontosodási együtttható miatt igen nehéz változtatni.

Miként utaltam rá, sok mindennek a megoldása csupán pénzkérdés, miként egy új palota felépítése, azonban az emberek gondolkodása úgyszólván semennyi pénzen sem változtatható meg. Jó példa erre az az eset, amikor még 1993-ban az Európa Tanács felfogadott egy magáncéget arra, hogy kommunikációs stílusunkat pallérozza. A részvétel fakultatív volt, így azon szinte kizárólag a fiatalabb generáció vett részt. A képzők, akik a mi munkastílusunkat láthatólag egyáltalán nem ismerték, azt tanították, miként tudnánk magunkat egyszerűbben, közérthetőbb módon kifejezni angolul. Olyasmiket tanítottak például, hogy lehetőleg használjunk egyszerűbb, rövidebb szavakat a hosszú kifejezések helyett, ne használjunk túl hosszú mondatokat stb. Tették ezt akkor, amikor a hivatalos leveleinket kötelezően azzal a fordulattal kellett zárnunk, hogy „I have the honour, Sir, to be your obedient servant”, ami magyarul nagyjából annyit tesz, hogy „Van szerencsém, uram, az Ön alázasztos szolgájának lenni”, és nagyjából ugyanennyire nevetségesen idejétmúlt is. Ami a lényeg: a képzés során tanultak gyakorlati hasznosítására a legcsekélyebb lehetőség sem nyílt, a levelek, illetve jelentések aláírói a legcsekélyebb „alulról jövő” változtatást sem tolerálták. (Nota bene, azért az elmúlt években legalább ezt az említett özönvíz előtti sikerült kigyomláni a levelezési fordulatok közül. Azért persze ne higgyük, hogy a kommunikáció stílusa alapvetően megváltozott volna. Ez ugyanis a mai napig olyasmis hivatalossággal folyik, mint például „For the time being I am not in a position to carry on correspondence with you”, vagyis „Pillanatnyilag nem vagyok abban a helyzetben, hogy levelezést folytathatnék Önnel”).

A kommunikáció stílusa azonban csupán a jéghegy látható csúcsa. Ami a „mélyben” zajlik, az a belső ügyintézés. Ez pedig a mai napig ugyanolyan körülményes és nehézkes, amilyenek hosszú évtizedekkel ezelőtt kialakították, amikor eseményszámba ment, ha egy évben meghaladta a beadott kérelmek száma az ezret. (Személyesen vettem részt azon a kis házi ünnepeken, amelyet a bizottságnál rendeztek a húszszázadik regisztrált kérelem tiszteletére. Még egy évtized sem telt el azóta, de ma már aligha jutna eszébe bárkinek is egy ilyen tízezres ugrás ünneplése. Részint mindennaposná vált, részint pedig – ha őszinték akarunk lenni – a fene se örül a tengernyi beadványnak, ha neki kell velük foglalkoznia.)

Világosan kell látnunk: az ügyintézés csak részben attól olyan hosszadalmas, hogy rengeteg az elintézésre váró kérelem. Maga az ügykezelés is igen nehézkes. A beérkező első levélre a hivatal többnyire megírja, hogy az miért eleve esélytelen, ami legtöbbször tökéletesen igaz, csak éppen ez nem fogja a kérelmezők zömét kitevő notórius pereskedőket a kérelem benyújtásától eltántorítani. Így egy-két levélváltás után mégiscsak sor kerül a kérelmező blanketta (ür lap) megküldésére a kérelmezőknek. Utóbbiak zöme ezt persze biztatásnak tekint. Ilyenkor szoktak a sajtóban napvilágot látni a „Kérelmem Strasbourgban meghallgatásra talált!” szalagcímű, gagyog-ragyog színvonalú nyilatkozatok. Csakhogy míg Horger Antal úr egy máskülönben igen tehetséges egyetemi tanár volt, a bíróság kérelmezői gyakran olyasmikre panaszkodnak, hogy a csapból Buddha beszél hozzájuk, vagy a szomszédjuk a kenyérpírtójával sugarazza őket (a példák az életből merítették!) Ezeket a kérelmeket a hivatal ugyanazzal a körülményes eljárással kezeli, mint a valóban érdemi problémát tartalmazókat, akaratlanul is az utóbbiaktól vonva el ezáltal az időt és az energiát. A regisztrációt ugyanis a nyilvánvalóan kilátástalan kérelmek esetében is a hivatal munkatársának előterjesztése kell kövesse. Ezt – a munkatárs beosztásától és tapasztalatától függően – még egy-két ember ellenőrzi, majd a bíró, akire az ügyet szignálták, elkészíti saját jelentését. Ez ugyan a sima ügyekben gyakorlatilag megegyezik a fenti előterjesztéssel, és egy viszonylag egyszerű eljárásban döntő háromtagú tanács elé kerül, azonban a fentiekben vázolt eljárás a gyakorlatban még így is nagyjából egy évet vesz igénybe.

Amennyiben viszont az ügy érdemi problémát tartalmaz, további számos eljárásjogi lépcső iktatódik be a hatályos rendszerbe. A lényeg mindebből sajnos az, hogy optimális esetben is legkevesebb 4-5 év telik el ma is az érdemi problémát tartalmazó kérelem benyújtásától annak elbírálásáig, holott mindez nem lenne törvényszerű. Egyik kedvenc – állítólag G. B.

Shaw-tól származó – mondásom szerint „az, hogy egy tojásról azt mondom, hogy bűdös, nem feltétlenül jelenti, hogy jobbat tudok helyette tojni”. Kicsit így vagyok ezzel magam is. Nem vagyok biztos abban, hogy a rajtam kívül még ezek által észlelt problémákat az általam lehetségesnek vélt módon lehetne a legsikeresebben orvosolni annak érdekében, hogy a bíróság munkájának hatékonysága számottevően növekedhessen.

Mindazonáltal legalábbis gyanítom, hogy jelentősen gyorsulna az eljárás, ha a bírósági hivatal magasabb beosztású jogászainak hatáskört biztosítanának arra, hogy a nyilvánvalóan megalapozatlan, a háromtagú tanácsok által jelenleg elfogadhatatlanná nyilvánított ügyekben érdemben is eljárhassanak. Ezzel egyfajta köztes hatáskör jönne létre a bírák és a jelenleg semmiféle érdemi elbírálási jogkörrel nem rendelkező hivatali dolgozók között. Ebben az esetben a nyilvánvalóan megalapozatlan kérelmeket a hivatal magasabb beosztású tisztségviselői minősítenék elfogadhatatlannak. A döntés ellen csupán egy leegyszerűsített, tisztán kasszációs jellegű jogorvoslati lehetőséggel lehetne élni, amelynek keretében az ügyben a fenti módon hozott elfogadhatatlanná minősítő határozatot egy egyesbíró alakszerűtlen eljárásban vizsgálná felül. Azon – nyilván ritka – esetekben, amikor a döntést nem találná kellően megalapozottnak, az ügy a továbbiakban automatikusan az érdemi ügyekre irányadó eljárást követné.

Az érdemi ügyekben történő eljárás szintén egyszerűsíthető lenne. Az ügyben eljáró bíró jelentésének benyújtását követően az elfogadhatóvá nyilvánítást például nem biztos, hogy célszerű külön eljárásban végezni, hogy azután megint hosszadalmas procedura következzen az ügy érdemi elbírálása érdekében. Az érdemi ügyekben tehát a kamarák, illetve a Nagy Kamara a jelenlegi gyakorlattól eltérően nem vizsgálná külön az ügy elfogadhatóságát, majd hónapok-évek múlva az érdemét, hanem ezt egy eljárás belül tenné. (Mindez nem volna valami nagy és veszedelmes újítás, tekintettel arra, hogy a világ legtöbb bírósága – több-kevesebb sikerrel – ekként működik.) Ami pedig a békés megállapodás jogintézményét illeti, ami jelenleg az elfogadhatósági és az ügy érdemében hozott döntés közé iktatódik az eljárásban, ez a lehetőség a felek számára végeredményben az eljárás teljes tartama alatt is biztosítható lenne. Elvben eddig is megvolt a lehetősége a kérelmezőnek, hogy az eljárás ideje alatt bármikor bejelentse: visszavonja kérelmét, és kéri annak törlését az ügylajstromból. Gyakran meg is tették, különösen, ha az állam valamilyen formában teljesítette követeléseiket. Nem látszik oka annak, miért ne lehetne intézményesen is az eljárás teljes tartama alatt biztosítani

a felek számára a békés megállapodás lehetőségét, és miért kellene azt hivatalosan egy, a bíróság által erre a célra kijelölt néhány hetes intervallumra beszorítani, ami ráadásul e kényszervárákozással csak jelentősen tovább növeli az eljárás időtartamát akkor is, ha a feleknek eszük ágában sincs megállapodásra jutni.

Nincsenek illúzióim. Pontosan tudom, hogy még amennyiben a fenti – nem is igazán eredeti – gondolatok kifogástalanok és könnyen megvalósíthatók lennének (amire természetesen nincs semmiféle garancia), és az erre irányuló akarat is meglenne az összes tagállamban (pláne bizonytalan tényező!), akkor is évekbe telne egy olyan kiegészítő jegyző-

könyv elfogadása és hatályba léptetése, amely az eljárás fenti meggyorsítását lehetővé tenné. Ráadásul a változtatásokat a gyakorlatban szinte bizonyosan tovább nehezítené a szervezet fent vázolt tehetlenségi együttthatója. Egy dolog mindazonáltal mégiscsak bizonyosnak tűnik: amennyiben a bíróság nem talál megfelelő megoldást az ügykezelés és az eljárás meggyorsítására, belátható időn (néhány éven) belül „belefullad” az egyre dagadó kérelemáradatba. Márpedig tekintettel arra, hogy a történet mégiscsak az alapvető emberi jogok érvényre juttatásáról szól, a bíróság teljes ellehetetlenülése senki-
nek sem válna hasznára.